

Cemil Sena'da Yeni Ahlâk Arayışı

Ahmet Çapku*

A Search for a New Ethics in the Thought of Cemil Sena

The debates on religion, culture and ethics that were made during the period of Ottoman modernization, preserve their popularity and importance even today. Cemil Sena (d. 1981), who was an Ottoman Turkish intellectual influenced by the Western thought and a prominent figure in these debates, argued for a novel and secular ethics and maintained that this has to be unique to the Turks. This paper aims to examine Sena's understanding of ethics, presented against traditional ideas of ethics, and evaluate its consistency based on his own works. The arguments of Sena are particularly important in helping us comprehend the Ottoman Turkish intellectuals' understandings of ethics in general, who were highly influenced by the Western thought.

Key words: Cemil Sena, Baha Tawfik, traditional ethics, new ethics (:yeni ahlak), mechanical ethics (:makine ahlakı), secular ethics, utilitarianism, positivism.

Şark kafasının söylediği yanlış değildir. Fakat bize doğru olan değil müfid olan lazımdır. Bence müfid olan ve muhyî, insani hayat mübarezesi meydanında azm ü iradette silâhlandırılan her şey, her yalan, her sahte, her saçma... mahz-ı hak, mahz-ı hakikattir. Çünkü hayatta en büyük hakikat hayat kavgasıdır.

Abdullah Cevdet

Osmanlı'nın son döneminde Batı'ya yönelişle birlikte Bahâ Tevfik, Abdullah Cevdet, Celal Nuri gibi aydınların öncülüğünde yeni bir ahlâk arayışı başlamıştır. Bu arayışın iki temel özelliği vardır: Birincisi dinî değerleri esas alan geleneksel ahlâkın eleştirisi, ikincisi ise tercüme yoluyla dinden bağımsız pozitivist ve hümanist bir ahlâk oluşturma çabasıdır. Akıl, ilim, kültür, millî vicdan, medeniyet gibi unsurların ahlâkın esası kabul edildiği bu yaklaşımın Osmanlı'dan Cumhuriyet'e intikal sürecindeki önemli temsilcilerinden

---

* Yrd. Doç. Dr., Kırklareli Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi.

biri de Cemil Sena'dır (ö. 1981).¹ Bilhassa geleneksel ahlâk algıları ile Kant'ın "iyilik" ilkesinden hareketle ortaya konmuş ahlâk anlayışının modasının geçtiği, iyi ve kötünün ne olduğunu bilimler, fenler ve maarifin belirleyeceği görüşünü ileri süren Bahâ Tevfik'le² benzer görüşlere sahip olan Cemil Sena ahlâkı, fertlerin birbirleriyle ilişkilerini düzenleyen birtakım kolektif kurallar olarak görür. Bu kuralların gerçek amacı anarşiye, tepkiye, saldırganlığa engel olmak ve insanların güven, dirlik ve düzen içinde birlikte yaşamalarını sağlamaktır.³ Bu açıdan ahlâk, toplumsal sözleşme gereği, toplum fertlerinin karşılıklı bağlaşılmalarını açıklayan değerler mecmuası ve karşılıklı insan etkileşimi sonucu ortaya çıkan bir vâkıdır.⁴ Cemil Sena buradan hareketle geleneksel ahlâkı eleştirerek yerine laik bir ahlâk anlayışı önerir. Sena'nın muhtelif eserlerinde ve çeşitli mecmualarda kaleme aldığı yazılarında "yeni ahlâk, makine ahlâkı" şeklinde dile getirdiği ve daha çok pozitivistin etkisinde olduğu anlaşılan bu ahlâk, "geleneksel" denilen İslâm'a özgü ahlâktan farklı, metafizikten kopuk; bilimsel çalışmalar ve sosyolojinin verileriyle tanımlanan bir mahiyet arz etmektedir. Bu makalede Sena'nın geleneksel ahlâka yönelik eleştirileri ve kendi ahlâk düşüncesi incelenecek, "Sonuç" kısmında ise onun görüşlerinin tenkit ve değerlendirmesine yer verilecektir.

Geleneksel Ahlâkın Tenkidi

Cemil Sena'ya göre din -sosyolojinin açıkladığı üzere- toplum hayatının nesnel bir yansıması, toplumsal ülkü ve tasarımlarının mistik bir mecmûdudur. Bunun yanında din, zamanla bir ihtiyaç şeklinde ortaya çıkan ve evrim geçiren sosyal bir sistemdir.⁵ Dinin tanımlanması hususunda sosyolojik bir

- 1 Cemil Sena'nın hayatı ve eserleri hakkında bilgi için bk. Osman Nebioğlu, *Türkiyede Kim Kimdir?* (İstanbul: Nebioğlu Yayınları, 1961-62), s. 549; Atilla Özkırımlı, "Ongun, Cemil Sena", *Türk Edebiyatı Ansiklopedisi* (İstanbul: Cem Yayınları, 1983), III, 930; "Ongun, Cemil Sena", *Meydan Larousse*, XV, 134; Cemil Sena, *Buda ve Konfüçyüs* (İstanbul: Tefeyyüz Kitabevi, 1941), s. 2-3; İhsan Işık, *Türkiye Yazarlar Ansiklopedisi* (Ankara: Elvan Yayınları, 2004), II, 1358-1359.
- 2 Rıza Bağcı, *Baha Tevfik'in Hayatı Edebî ve Felsefî Eserleri Üzerine Bir Araştırma* (İzmir: Kaynak Yayınları, 1996), s. 148-149; Ahmet Nebil ve Bahâ Tevfik, *Hassasiyet Bahsi Yeni Ahlak* (İstanbul: Sühûlet Kütüphanesi, 1326/1910), s. 16-20; Bahâ Tevfik, *Yeni Ahlâk ve Ahlâk Üzerine Yazılar* haz. Faruk Öztürk (Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 2002), s. 32-33; Ahmet İshak Demir, *Cumhuriyet Dönemi Aydınlarının İslâm'a Bakışı* (İstanbul: Ensar Neşriyat, 2004), s. 227.
- 3 Cemil Sena, *İnsanlar ve Ahlâklar* (İstanbul: Okat Yayınları, 1970), s. 34.
- 4 Cemil Sena, *Felsefe ve Sosyoloji* (İstanbul: İnkılap Kitabevi, 1943), s. 155.
- 5 Sena, *İnsanlar ve Ahlâklar*, s. 20; a.mlf., *Hazreti Muhammed'in Felsefesi*, (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1993), s. 157, 229. Ayrıca bk. a.mlf., *Tanrı Anlayışı* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1978), s. 83-86, 607, 609; a.mlf., "Allah Fikri Nedir?", *Millî Mecmua*, 105 (1928), s. 1698.

bakış açısını ön plana çıkararak Sena'nın dinî ahlâk eleştirisine bakmak anlamlı olacaktır. Çünkü dinî ahlâktan boşaltılan yere yeni ahlâk konulmak istenmektedir. Bu noktada bir değer olarak kabul edilen dinin, özelde İslâm'ın, bilimsel bir bakış açısıyla tahlile tabi tutulması dikkat çekicidir. Öyle ki, dinî ya da geleneksel ahlâkın eleştirisi konusunda Sena, peygamberleri kendi ülkelerini önce akli kıt olanlara aşıl原因, daha sonra belli bir güç oluşturunca bunu akıllı insanlara da kabul ettiren pragmatist birer devlet adamı olarak görmekte ve onların gerçek maksatlarını, seslendikleri ulusun birliğini ve erdemliliğini sağlamak olarak değerlendirmektedir.⁶ Bu açıdan ilâhî dinlerin getirdiği öte dünyanın varlığının kabulü, eski mistik inançlardan gelen ve insanları eğitmek için kullanılan bir vasıta olmaktadır.⁷ Söz konusu kabule göre âhiret inancı, bu âlemde uğranılan mahrumiyetlerin başka bir âlemde ödeneceği şeklindeki "faydacı" bir anlayışa dayandırılmıştır. Sena'nın bakış açısıyla bu dünyada ahlâka aykırı davranışlardan öte dünyada tanrının öç alacağı şeklindeki bir inanç, âhiret ve ölümü ahlâk için bir yaptırım aracı olarak görenlerin son sözüdür. Bu haliyle âhiret inancı, faydacı bir inanç görünümü arz eden ve "bencillik" âlâmeti içeren yapısıyla ahlâkla bağdaşmayan bir durumdur.⁸ Aynı şekilde bütün dinler, laik ve özgür düşüncenin gelişmediği zamanlarda toplum ve birey ilişkilerini düzenleyen, toplum sorunlarını ve doğanın etkilerini ayarlayan, sosyal bir ihtiyaç olarak doğup zamanla evrim geçiren ve insan aklının ürünü birtakım inançlar olduğundan,⁹ bunların ahlâka kaynaklık etmeleri kabul edilemez.¹⁰

"Pozitivist felsefeyle birlikte tanrının yerini bilim almıştır" şeklindeki düşünce, özellikle 19. yüzyılın sonlarında varlığını hissettirmiştir.¹¹ Cemil Sena

6 Sena, *Tanrı Anlayışı*, s. 273-274; a.mlf., *Hazreti Muhammed'in Felsefesi*, s. 507, 518, 523-525; benzer bir yaklaşım için bk. J. Meslier, *Akl-ı Selim*, çev. Abdullah Cevdet (İstanbul: Devlet Matbaası, 1929), s. 60, 507-510.

7 Bk. Cemil Sena, "Fikir Kırıntıları", *Varlık*, 50 (1935), s. 23; 55 (1935), 101; a.mlf., *Hazreti Muhammed'in Felsefesi*, s. 134-135; Abdullah Cevdet'in J. Meslier'den tercüme ettiği *Akl-ı Selim* isimli eserdeki bazı pasajlar ile mukayese için bk. s. 59-60, 443-445, 448-450.

8 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 78. Sena, bazı dinlerde var olan ölüm sonrası âhiret inancının, hayatla ölüm arasındaki değişime akıl erdiremeyen ilkel insanların mistik bir mülkiyet duygusuyla bencilliklerinin bir ürünü olarak ortaya attıkları bir inanç olduğunu düşünür. Bk. a.mlf., *İnsan Ruhu Ebedi midir?: Ölümünden Sonra Dirilme Problemi* (İstanbul: Erkmn Matbaası, 1951), s. 15-16, 104, 107; mukayese için bk. Meslier, *Akl-ı Selim*, s. 448-450 ("Hayat-ı uhrevinin mevcudiyetini farzetmek insan için ne tesliye-bahıştır ne de ahlâka lazımdır" başlıklı bölüm).

9 Sena, *Tanrı Anlayışı*, s. 8-10, 258-259, 601; a.mlf., *Hazreti Muhammed'in Felsefesi*, s. 157.

10 Bk. Cemil Sena, "Son Telakkiler -Allah Fikri-", *Milli Mecmua*, 104 (1928), s. 1671-1672.

11 GÜNGÖR bu durumu şöyle tasvir eder: "Memleketimizde yirminci yüzyılın başından itibaren aydın çevrelerde hakim olmaya başlayan avami seviyede bir rasyonalizm, o

da bu paralelde, bilimsel faaliyetlerin insanların sorunlarına cevap bulabileceği düşüncesindedir.¹² Nitekim Sena, bilim ve felsefenin pozitif anlayışlarının fertlerde var olan kutsal düşünce ve inançları sarsmaya ve değiştirmeye başladığını, sosyal değerlerdeki değişimle birlikte “yeni bir ahlâk”ın doğmasının da kolay hale geldiğini belirtir.¹³ Bir yazısında kullandığı şu ifadelerden anlaşılıyor ki Sena, artık yeni bir ahlâkın gerekliliği düşüncesindedir:

... ve anlatmak istedik ki, teorik ve pratik ahlâk görüşleri insanlığın çağdaş ahlâk eğilimlerini ifadeden acizdir. [...] ve artık geleneğin dogmatik ahlâkları yıkılmış gibidir ve yıkılmalıdır.¹⁴

Şu halde “Dinî değerlerin günümüz şartları açısından kıymeti nedir?” sorusuna Sena’nın cevabı şöyle resmedilebilir: Gelenek yoluyla öğrenilen din, bir peygamberin varlığına muhtaç olması ve dinin kendisi “gayeci” bir nitelik taşıması yönüyle menfidir.¹⁵ Dinî ahlâkın, getirdiği emir ve nehiylerle kişinin yaşam kudretini dağıtan, iradesini eriten, ona yeis veren ve kişiyi hareketsiz ve tekâmülsüz bırakan bir yapı arz etmesi,¹⁶ insanın hakiki hürriyet ve inkişafına engel olması itibariyle böyle bir ahlâk tasvip edilemez.¹⁷ Bu açıdan

---

sırada put haline getirilmekte olan ilmin büyük prestijinden faydalanarak, hayatımızın bütün kesimlerine süratle sokulmuştur. [...] Sokaktaki insan münasebetlerinden ailelerin içine kadar ‘müsbet ilim’in girmediği yer kalmadı ve girdiği her yerden aşk’i ve iman’ı çıkardı. İlmin en muazzam eserlerini verdiği ülkelerde bile, aralarında münasebet bulunmakla birlikte bilgi sahası ile değerler sahası ayrı ayrı kaldığı halde Türkiye’de ilmin yeni bir hayat için değerler yaratması istendi. İlim değer yaratamazdı ama ‘müsbet ilim’ ideolojisinden bazı değerler çıkarılabilirdi. Bu değerlerin ilkel bir materyalizm etrafında şekillenmesi ise kaçınılmazdı, nitekim öyle oldu. [...] Türk cemiyeti aradan bu kadar zaman geçtikten sonra müsbet ilim adına kaybettiği değerlerin yerine hiçbir şeyin gelmediğini veya gelenlerin hiçbir işe yaramadığını görmüş bulunuyor. Ahlakın rasyonalist izahı insan münasebetlerinde menfaatin dışında hiçbir motiv bırakmadı. İnsanlar daha önceleri de şahsi menfaatlarını önde tutan bir takım münasebetlere giriyorlardı; ama onların bu türlü davranışı normdan sapma olarak görülürdü. ‘Müsbet ilim’in saltanatı ile eski sapıklıklar norm’a uygun davranış haline geldi; fedakarlık ve feragat budalalık sayılmaya başlandı.’ Bk. Erol Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, (İstanbul: Ötügen Yayınları, 1993), s. 173-176.

12 Cemil Sena, “Makine ve Yeni Estetik”, *Çığır*, 31 (1935), s. 8.

13 Sena, *İnsanlar ve Ahlâklar*, s. 26-27, 76, 122.

14 Sena, *İnsanlar ve Ahlâklar*, s. 127.

15 Bk. Cemil Sena, “Fikir Kırıntıları”, *Varlık*, 34 (1934), s. 156.

16 Bk. Cemil Sena, “Fikir Kırıntıları”, *Varlık*, 13 (1934), s. 15; 26 (1934), s. 23.

17 Sena, dinlerin yüzlerce yıldır insanlığın düşünce, hareket ve hürriyetlerine köstek vurduğu, tabii gelişmeyi geciktirdiği ve ona engel olduğu, bu durumun da dinlerin zayıflamasını beraberinde getirdiği görüşündedir. Bk. Sena, *İnsanlar ve Ahlâklar*, s. 27; a.mlf.,

büyük tehlikeler ve teşebbüsler karşısında eski ahlâk kaideleri iflas etmiş haldedir. Hayatın getirdiği şartları hesaba katmayan dinî ve dogmatik emirler, artık vicdanın gerisinde kalmıştır.¹⁸ Günümüzde herhangi bir din dogması ile uygarlığın gerçekleşmesinden söz edilemez.¹⁹

Meselenin halli noktasında Sena'nın önerisi şöyledir: "Bugün daha gerçekçi ve aksiyona bağlı bilgi ve metotlarla bunların kurduğu ahlâk kurallarına ve inançlara bağlanmakta fayda vardır."²⁰ Denilebilir ki, Sena'nın yaklaşımı Bahâ Tevfik'in şu sözleriyle aynı minval üzeredir:

Bundan dolayı bütün hareketlerimizde etkisini gösteren hassasiyetin ne demek olduğunu öğrendikten sonra, fen ve akıl dairesinde gerekli olan nefis hâkimiyetini kazanmaya çalışmak ve kendi kendimizi her istenilen tarafa olanca hız ve çeviklikle hareket edebilen bir "makine" haline koymak gerekir. Bir kez bu meziyet elde edilecek olursa artık iş, ne türlü hareketin mutluluğu getireceğini öğrenmek meselesine kalır ki, bunu sonsuz güvenimiz olan bilimden ve maarıftan bekleriz.²¹

Sena bu bağlamda dogmatik bulduğu geleneksel ahlâkın "evrim"e müsait olmayıp (plastik değil) körü körüne itaati emrettiğini ifade ettikten sonra, "Gelenek halinde yaşatılmak istenen dogmatik ve dolayısıyla iskolastik ahlâklara uymanın imkânı yoktur" demektedir. Bahâ Tevfik'in bilimsel verilere dayanmayıp da gelenekten körü körüne öğrenilerek yaşanan ahlâkın artık geçersiz olduğu düşüncesi ile Sena'nın sözü edilen yaklaşımı arasında önemli bir benzerlik vardır.²² Sena bir adım daha atarak şöyle bir kehanette bulunur: "Nazarî ve dinî ahlâk prensiplerine inanacak bir gencin yarın, içinde yaşayacağı sosyete [cemiyette] bir ahmak veya aptal vaziyetine düşeceği muhakkaktır."²³

Yukarıdaki verilere göre Sena, var olabilmesi için bir peygambere ihtiyaç duyması, öte dünya inancının insanların eğitiminde faydacı bir vasıtaya dönüşmesi, dinin ve dinî ahlâkın zaman içinde evrim geçiren insan aklının bir ürünü olması, söz konusu ahlâkın günümüz şartlarındaki gelişmelere cevap vermemesi ve pozitif zihniyete uygunluk arz etmemesi, insan iradesini za-

Tanrı Anlayışı, s. 273. Benzer bir yaklaşım için bk. Meslier, *Akl-ı Selim*, s. 60, 383.

18 Sena, *İnsanlar ve Ahlâklar*, s. 279.

19 Sena, *Hazreti Muhammed'in Felsefesi*, s. 235, 533-534, 560; a.mlf., *Tanrı Anlayışı*, s. 86, 257.

20 Sena, *İnsanlar ve Ahlâklar*, s. 122.

21 Ahmet Nebil ve Bahâ Tevfik, *Hassasiyet Bahsi ve Yeni Ahlak*, s. 19-20.

22 Sena, *İnsanlar ve Ahlâklar*, s. 122-123.

23 Cemil Sena, "Ahlaksal [Ahlaksal] Şüphencilik", *Varlık*, 130 (1938), s. 150.

yıflatıp evrime müsait olmaması gibi hususları vahye dayalı ya da geleneksel ahlâkı dışlama gerekçeleri olarak görür. Aynı şekilde Sena, ahlâkın kaynağının birtakım teoriler ve inançlarda aranmaması gerektiğini, filozofların birer teorik fazilet ütopyacıları olduklarını dile getirir. Örneğin felsefi ahlâk bağlamında Kant'ın ahlâkın kökenini kutsal-tanrısal bir öze yani metafizik, aşkın bir varlığa bağlaması, Sena açısından "Bilmiyorum" demekle eşdeğerdir. Çünkü ahlâkı herhangi bir metafizik varlığa bağlamak yerine, onu fert ve toplumun kendi birlik ve bütünlüğünü korumak için ortaya koyduğu kurallar olarak görmek daha tutarlıdır.²⁴

Sena'nın bakış açısıyla geleneksel ahlâk çağın bilimsel verileriyle uyuşmamakta ve çağın sorunlarına cevap verememektedir. Şu halde geleneksel ahlâkın yerine konulmak istenen yeni ahlâkın kaynağı ve mahiyeti nedir, sorusuna geçebiliriz.

Yeni Laik Ahlâk

Pozitif zekânın atımları neticesinde, sosyal değerlerdeki değişimin dinî değerleri zayıflattığını, oluşan sarsıntı neticesinde yeni ahlâkın vücut bulmasının kolaylaştığını düşünen Sena'ya göre, değişen şartlara uygun yeni bir ahlâkın ortaya konulması zorunlu hale gelmiştir.²⁵ Böylesi kritik bir aşamada eski gelenek ve göreneklere kapılmak tehlikesi yanında, hayatın yeni şartlarına ve insanlığın geçirmekte olduğu büyük değişimlere uyabilen yeni bir ahlâk sistemi oluşturamamak, toplumda bir ahlâk anarşisi meydana getirecektir.²⁶ Toplumsal hayatın, ahlâkı kendi determinizmine göre oluşturduğu²⁷ düşüncesinde olan Sena, ahlâka kaynaklık eden şeyin, cemiyetin ferde emrettiği şuurlu şuuruz etkiler olduğuna işaret etmektedir.²⁸ Yeni ahlâk ilkelerinden

24 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 57, 62-63, 67.

25 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 27.

26 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 32. Sena, toplumda sinema ve tiyatro gibi iletişim araçlarının gençliğin ahlâkını ifsat ettiğinden yakınır, gençliğin bilgi ve ahlâk noktasında geri kaldığını ifade eder. Sena'nın geri kalmakla tenkit ettiği gençlerin özelliklerinden bazıları şöyledir: "Bunlar yeni şartların doğurduğu bir varlık olmakla beraber açık gözlülük, sokulgan ve cesur olmak gibi bazı karakterleri tamamen aksi manada benimsemiş tiplerdir. Bunların eline avukatlık, doktorluk, tüccarlık gibi meslekler verilse onları kötüye kullanmaktan çekinmezler." Bkz. Cemil Sena, "Ahlak Davası", *Varlık*, 233 (1943), s. 341-43; a.mlf., "Gençlik Meselesi", *Varlık*, 226 (1942), s. 201-206. Benzer bir yaklaşım Necmeddin Sadak'ta da görülür (Bk. Demir, *Cumhuriyet Dönemi*, s. 232-233).

27 Bk. Cemil Sena, "Türk Ahlakının Sosyal ve Kişisel Prensipleri", *Varlık*, 234 (1943), s. 362-363; a.mlf., "Ulusal Ahlak Direktiflerinin Kaynağı", *Varlık*, 235 (1943), s. 382.

28 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 50, 62-63, 171, 216.

biri de hiçbir ahlâk düzgüsünün değişmez bir âyet gibi vazolunamaması²⁹ ve ahlâkın diğer bütün değerlerden çok daha esnek olmasıdır.³⁰ Bunun sebebi ise her çağ ve her ulusun kendi sosyal kurumlarını kendi seviye ve ihtiyaçlarını dikkate alarak dünya uluslarının kapıldığı ve yarattığı akımlara göre şekillendirmesi gerçeğidir.³¹

Sena, ahlâkın kaynağı olarak birtakım ahlâk teorilerini ve itikatları değil, hayat savaşında kazanılan toplumsal itiyat ve düşüncelerin doğurduğu cemiyet hayatının ferde emrettiği şuurlu ve şuursuz tesirleri göstermişti. Onun işaret ettiği bir diğer nokta ise bütün ahlâkî değerlerin ulusun buluncunda (vicdanında) gizli halde olduğu düşüncesidir.³² Buna göre toplumsal tesirler yanında, insan buluncunda iyi ve kötüyü ayırt eden ölçü olarak duran vicdan, ahlâkın kaynağı olmaktadır.³³ Şu kadar var ki, vicdan/bulunç her devirde değişime uğrar, evrim geçirir. Sena, “Buluncun Evrimi” başlığı altında şunları kaydeder:

Bulunç, fertten ferde değişir. [...] Bulunç topluluktan topluluğa değişir. Çünkü her topluluğun ortaklaşa tasarımları birbirinden farklıdır. Nihayet bulunç nesilden nesile değişir. Zira her nesil yeni ihtiyaçlar ve yeni münasebetlerle eskisinden farklı bir bünye kazanmıştır. Buluncun bütün bu değişimleri, yani evrimi muntazam ve yeknesak değil, bir atılma ve buhran ile husule gelir.³⁴

Buna göre ahlâkın kökeni, toplumsal olayların kişiye şuurlu şuursuz emrettiği etkiler yanında, toplumdan topluma ve asırdan asıra değişim geçiren vicdan olmaktadır. Toplumsal hadiselerin veya hayatın getirdiği şartların kişinin ahlâkının belirlenmesindeki etkisini Sena “İnsan Ruhunda Anarşi” başlıklı bir yazısında şöyle dile getirir: “Yeni nesil hiçbir kaidenin ve prensibin

29 Sena, “Türk Ahlakının Sosyal ve Kişisel Prensipleri”, s. 361. Ahlâk olgularının toplumdan topluma değişim gösterdiği hususu bir ölçüde doğrudur; fakat hemen hiçbir toplumda değişmeyen ahlâkî olguların var olduğu inkâr edilemez. Bk. Erol Güngör, *Ahlak Psikolojisi ve Sosyal Ahlak* (İstanbul: Ötüken Neşriyat, 1995), s. 34, 97-98.

30 Bk. Sena, “Türk Ahlakının Sosyal ve Kişisel Prensipleri”, s. 361.

31 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 7, 50, 279.

32 Sena, *Felsefe ve Sosyoloji*, s. 150, 161; a.mlf., “Türk Ahlakının Sosyal ve Kişisel Prensipleri”, s. 361; a.mlf., *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 54-55.

33 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 220; a.mlf., “Vicdan Nedir?”, *Çığır*, 36 (1936), s. 87. Cemil Sena'nın, ahlâkın kaynağı olarak vicdanı işaret eden Kant'ı eleştirmesi, Kant'ın bunu tanrısal bir vergi olarak görüp meseleyi aşkın bir varlığa bağlaması yönüyledir. Sena ise bunu toplumun ortak tecrübe ve şuuru olarak görmeye taraftardır.

34 Sena, *Felsefe ve Sosyoloji*, s. 163.

hatta tabiat kanunlarının bile mutlak bir değeri olamayacağına, işin ve hayatın emrettiği şekil ve istikametlere göre plastik bir fazilete kıymet verir.”³⁵

Sena, evrimci bir yaklaşımla yeni neslin, tanrının insan işine müdahalesini kabul etmediği gibi, eski ahlâkî buyrukları da kabul etmediğini; çünkü yeni neslin algısına göre -tabiat kanunları dahil olmak üzere- değişmeden kalan mutlak hiçbir şeyin bulunmadığı kanısındadır.³⁶ Böylece özellikle toplumsal hayat neyi gerektiriyorsa kişinin ona göre davranması ahlâkî açıdan mümkün hale gelmektedir.³⁷ Sena'nın bu konudaki ölçüsü şudur: Geleneksel ahlâkın anormal gördüğü bir ahlâkî tavır, eğer artık bütün bir uygarlık dünyasınca normal kabul edilen bir hal almışsa, o şeyi ahlâka uygun görmek gerekir.³⁸ Şu halde ahlâkî tavrı belirleyen unsur, toplumsal hadiseler ve ulusların genel gidişatı olmaktadır.

Cumhuriyet'in ilk yıllarında Batıcı aydınların bir kısmı ısrarlı bir şekilde dogmatik ve geleneğe bağlı kabul edilen ahlâk ilkelerinin terk edilmesine taraftar olmuştu. Bu koroya Sena da katılmış ve tanrısal düzenlerden habersiz olan gençlere pozitif düşünceli yurttaşlar olmaları için ulusal bir ahlâk verilmesi gerektiğini ifade etmiştir.³⁹ Kaynağını ulusal bulunçtan alan bu yeni ahlâkın ilkeleri için “Bu prensipler bütün bir medeniyet dünyasının pozitif anlayışlı insanları arasında müşterek olan ve her ferde en gerçek insanlığını veren değerlerdir” övgüsünü yapmıştır.⁴⁰ Öyle anlaşılıyor ki, yeni oluşturulan ahlâkın dış dünyadaki pozitif düşünceye uygun olması önemsenmekte ve böylece medeniyetin getirdiği yeni bir ahlâk tarzı ortaya konularak hayat ona göre tanzim edilmek istenmektedir. Yeni ahlâkın yetişen nesle öğretilmesi görevi ise yeni kurulan Cumhuriyet yönetimine tevdi edilmektedir. Çünkü bir toplumda kıyafete, dile, yazıya, hatta inançlara ve tinsel kişiliğin yaratılmasına yeniden şekil verme ödevi devlete aittir. Sena'nın ifadesiyle, “Her ulus, kendi ekonomi, din, aile, lisan ve sanat gibi hukuk ve ahlâkını da kendi iradesiyle yaratır.” Öyleyse ahlâk inkılabı da ancak bir devlet işi olabilir.⁴¹ Dış

35 Bk. Cemil Sena, “İnsan Ruhunda Anarşi”, *Varlık*, 218 (1942), s. 27.

36 Bk. Sena, “İnsan Ruhunda Anarşi”, s. 27; benzer bir yaklaşım için bk. Bahâ Tevfik, *Yeni Ahlâk*, s. 30. II. Meşrutiyet sonrası ahlâk tartışmaları hakkında bk. Faruk Öztürk, “II. Meşrutiyet Döneminde Ahlâk Öğretimi ve Baha Tevfik'in ‘Yeni Ahlâk’ı”, <http://yayim.meb.gov.tr/dergiler/145/ozturk.htm> (30.06.2010'da girildi).

37 Bk. Sena, “İnsan Ruhunda Anarşi”, s. 27; a.m.f., “Türk Ahlakının Sosyal ve Kişisel Prensipleri”, s. 361.

38 Sena, *İnsanlar ve Ahlâklar*, s. 283.

39 Bk. Sena, “Ahlak Davası”, s. 341-43.

40 Bk. Sena, “Türk Ahlakının Sosyal ve Kişisel Prensipleri”, s. 362.

41 Bk. Cemil Sena, “Fikir Kırıntıları”, *Varlık*, 21 (1934), s. 827; a.m.f., “Ahlak Davası”, s. 341-43.

etkiye açık tutulan ve uygulanma safhası devlete tevdi edilen yeni ahlâkın ulusal bünyeye uygun olması gerektiği hususu ise bir başka meseledir. Sena yeni ahlâkın muhtevasına dair şunları kaleme alır:

Hayatın icaplarına uymayan her düşünce ve inancı ayıklayıp atmaya ve dünya medeniyetinin bizden beklediği yüksek ödevlerin dayanabileceği pratik ve pragmatik bir ahlâkı, ulusal ahlâkımızla uzlaştırmaya mecburuz. [...] Tinsel besini kendi tarih ve geleneklerimizden alarak yabancı kaynakların bir an için mest eden ve hayran bırakan zehirlerini, ulusal panzehirle tesirsiz bir hale getirmek lazımdır. [...] Şu halde kopyacı ve taklitçi bir bilim, felsefe ve ahlâka bağlanmadan, insanlığın bütün pozitif değer ve gerçeklerini ulusal mizaç, menfaat ve zekâmıza uygun bir yenilik ve başkalık vererek benimsemeliyiz.⁴²

Yukarıdaki ifadelerden de anlaşılacağı üzere yeni ahlâk, sosyal bünyeye sonradan aşılana yabancı bir fikre istinat etmemeli, hayatın icaplarına ve medeniyetin beklentilerine cevap verecek nitelikte olmalıdır. Ancak Sena, yeni ahlâk olarak takdim ettiği ve “makine ahlâkı” adını verdiği bir ahlâktan söz eder ki, ülküsel ve elastik olan bu ahlâk son yüzyılın doğurduğu yaşam tarzının bir yansıması olarak takdim edilmektedir.⁴³ Sena'nın anlatımıyla makine duygusuz, kaygısız bir kuvvettir. Ödevine başkalarını karıştırmaz. O, bir uygarlık ve yaşam tarzının kurucu unsurudur. Engelleri yıkar, ülküler doğurur. Onun maddî ve manevî tarafı vardır. Zenginlik ve konfor getirir. Kendini yaratır ve merhamet tanımaz. O, bambaşka bir ahlâkın sembolüdür. Sena “Bugünün ahlâk prensip ve kurallarını makineden elde etmek mümkündür” dedikten sonra, insanı makine gibi ele alıp onun bu âlemdeki ödevlerini her türlü mistik, geleneksel ve teorik inançlardan sıyrarak tespit etmek gerektiğini belirtir. Makine ahlâkına göre insan hem çeşitli işler yaratan bir madde hem de çeşitli iş ve maddelere hizmet eden bir makine olmaktadır.⁴⁴ Makine ahlâkında emirler ancak sonuçlarının önemine göre plastik bir anlam taşır ki, bu bir piyasa ahlakıdır. Makine ahlâkı tabiat gibi yaşamayı em-

42 Bk. Cemil Sena, “Bu Toprağın Ahlakı”, *Varlık*, 244 (1943), s. 61-62.

43 “René Descartes'tan sonra ruh yahut nefis olayı hepten bir kenara atılıp da yalnızca öl-çülüp biçilebilir dünyanın varlığı benimsenince, canlılarda -buna elbette beşer dahi dahildir- fizyoloji dışı hiçbir cihet göz önüne alınmaz olmuştur.” Bk. Şaban Teoman Duralı, *Sorun Çağının Anatomisi* (der. ve haz. M. Sabri Genç, İstanbul: Şule Yayınları, 2009), s. 117; a.mlf., *Çağdaş Küresel Medeniyet* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2000), s. 88-93, 143-44. Sena'nın sanat-ahlâk ve sanat-makine arasında kurduğu bağlantı için bk. Cemil Sena, *Estetik: Sanat ve Güzelliğin Felsefesi* (İstanbul: Remzi Kitabevi, 1972), s. 76-78, 117-18.

44 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 124-25.

reden çıplak bir didişme ahlâkıdır.⁴⁵ Şu halde dogmatik ahlâk gelenekleri yıkılmalı ve bunun yerine laik yeni bir ahlâk olan “makine ahlâkı” yerleşmelidir. Bu ahlâk her çeşit metafizikten ve ütopyalardan soyutlanmış haliyle bütün postüllarını sosyal hayattan alır. Bu ahlâkın amacı, içinde yaşanan toplumun fertleri arasında bir denge ve âhenk yaratmak, hiç olmazsa anarşi ve tepkiye sebep olmamaktır.⁴⁶

Bir diğer önemli nokta, makine ahlâkında mutlak ve değişmeyen ilkelerden bahsedilemez. Mesela yalan, hırsızlık, tecessüs gibi ahlâka aykırı kabul edilen şeyler eğer ki bir insanın, ulusal bir iyilik ve yükselişin vasıtası olmuşsa onlar birer kötülük değil, iyilik haline gelir. Yalan bir kötülüktür; fakat bir iyiliğe hizmet eden yalan için gayri ahlâkîdir denilemez.⁴⁷ Dolayısıyla makine ahlâkında hiçbir hareketin dıştan görünüşüne itibar edilmez. Aksine onun ortaya koyduğu hizmete ve etkiye değer verilir. Buna göre makine ahlâkı, John Stuart Mill’ci bir yaklaşımla,⁴⁸ hareketleri sonuçlarıyla ölçer. Bu ahlâka göre başkalarının hak ve hürriyetinin ihlâline sebep olmamak kaydıyla “İş bilen, kılıç kuşananındır.”⁴⁹ Bunun yanında yeni ahlâkta artık iyi niyet geçerli değildir.⁵⁰ Sözü edilen ahlâkın meşhur dövizidir: “İnsanın ebedî dostu veya ebedî düşmanı yoktur; fakat ebedî menfaatleri vardır.”⁵¹ Gerçekte faydacı ahlâkı tasvip etmeyen Sena, çağımız ahlâkını maddecilik ve faydacılıktan kaynaklanan maskeli tutku ve eğilimlerin toplamı olarak görür. Çağımızda yaşayan ahlâk anlayışlarının Darwin’ci ve Hobbes’çu ahlâk özellikleri taşıdığını belirtir ve özellikle İngiliz faydacı ahlâkçılarında Hobbes’çu ahlâkı yerer. Bununla birlikte faydacılığın ahlâk bakımından günümüz için bir gerçeklik / realite olduğunu söyleyen Sena’nın makine ahlâkında da faydacı bir yaklaşım görmek mümkündür.⁵²

45 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 126.

46 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 128.

47 Örneğin Sena’ya göre yalan ve yalancılık, hakikat kadar insanın doğal ihtiyaçlarından biridir. Bir bakıma yalan, hakikatten daha çok aranan bir vasıftır. Bütün bir toplumu, insanlığı, hatta bir tek insanı bile kurtuluş ve mutluluğa götüren yalanlar, doğruluk kadar aziz faziletlerdendir. Sena bir başka görüşünde hayat gerçeklerinin baskısı ne olursa olsun faziletli adamın, yalan söyleme küçüklüğüne düşmeyen kimse olduğunu ifade eder, ki aynı konuda iki farklı yaklaşımın kendi içinde çelişkili olduğu gayet açıktır. Bk. Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 260, 264.

48 Recep Kılıç, *Ahlakın Dinî Temeli* (Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, 2003), s. 10-11.

49 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 131, 136.

50 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 79.

51 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 132.

52 Bk. Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 89, 92, 96-99, 111.

Sena, bilim ve tekniğe dayalı uygarlığın yepyeni bir insanlık vücuda getirdiğini ve bu insanlığın, inançlarını kutsal kitaptan değil, kendi beyninden aldığı, eski ahlâk anlayışlarına değer vermeyen atılgan ve becerikli bir zekâyâ sahip olduğunu söyler.⁵³ Söz konusu insanlığın yeni ahlâkı, eski ahlâkî değerlere tavır alır ve evrime müsait bir yapı arz eder. Bu açıdan makine ahlâkında sadece olaylara ve koşullara uygun davranış modellerinden söz edilebilir. Artık dikkate alınması gereken şey, gerçekliklere göre yaşamaktır.⁵⁴ Yeni makine ahlâkında “Yalan söyleme!”, “Sözünde dur!”, “İftira etme!” gibi emirler, yukarıda da değinildiği üzere, sonuçlarının önemine göre değer kazanır. Bu açıdan, meselâ başarı göstermiş ve sahibini dileklerine kavuşturmuş olan bir yalana “Faziletsizliktir” denilemez. Bütün bir toplumu hatta bir tek insanı kurtuluş ve mutluluğa götüren yalanlar doğruluk kadar faziletli hale gelir. Çünkü Sena’ya göre amacına ulaşamamış hiçbir emrin ahlâkî değeri yoktur.⁵⁵ Aynı şekilde iffetini bir yurt çıkarına feda eden kadın bugün için faziletsizlikle suçlanamaz.⁵⁶ Burada Sena’nın ölçü aldığı husus, geleneksel ahlâkta ahlâka aykırı görülen haller, bugün uygarlık dünyasının normal kabul ettiği şeyler haline gelmişse artık bunları normal olarak görmek gerektiğidir.⁵⁷ Şu halde, zararı yalnız kişinin kendisini ilgilendiren ve kanunun yasaklamadığı her hareket bugünün özgürlük anlayışına göre ahlâkı ilgilendirmeyen haller olmaktadır.⁵⁸ Bu gidişata eski ahlâk algısı bir yıkılma ve bozulma gözüyle baksa da, evrime uygun yapıda olan makine ahlâkı açısından bunlar bir başkalaşımdır.⁵⁹ Çünkü Sena’ya göre insanların inançları gibi davranışlarını da hayatın zorunlu kıldığı baskılar ve zorlamalar belirler.⁶⁰ Bu açıdan Sena, çağın gereği olarak maddî menfaatlerin ve birtakım hakların temininin ancak kuvvetin derecesine ve türlü fedakârlık, kurnazlık ve entrikalara bağlı olduğunu düşünür. Sena’nın teorik ve dogmatik ahlâk ilkelerini kendilerine düstur edinenlerin bundan böyle hayat savaşında yenik düşeceklerine dair ifadesi, bu bakış açısının bir neticesi olmalıdır.⁶¹

53 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 273.

54 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 279.

55 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 125, 260.

56 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 282.

57 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 283.

58 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 194.

59 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 56, 127, 137.

60 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 216.

61 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 43, 280; a.mlf., “Bu Toprağın Ahlakı”, s. 41, 43. Sena’nın bu düşüncesi Abdullah Cevdet’in şu ifadeleriyle örtüşmektedir: “Hak, Gustav le Bon’un dediği gibi, devam eden kuvvettir. Kavinin, haklı olmaya ihtiyacı yoktur.” (Bk. Abdullah Cevdet, “Şime-i Muhabbet”, *İctihad*, 89 [1329], s. 1984). Cumhuriyet’in ilk yılları yeni bir dil, yeni bir tarih tasavvuru gibi arayışların söz konusu olduğu zamanlardır.

Bu verilere göre Sena'nın anladığı mânada ahlâklı adam, içinde yaşadığı çağ ve toplumun insan aksiyonlarına vermiş olduğu yeni yönlerle ayak uydurabilen ve vicdanını bu dinamik gerçekliğe göre düzenleyebilen kişidir. Ahlâkî vazife ise insanlığın, ulusun, genel olarak toplumun kendi ilerlemeleri için kişiden beklediği işleri yapmaktır.⁶² Gerçek mânada ahlâksızlık ise yalan söylemek, iftira atmak, sözünde durmamak, düzeni bozmak, öldürmek, içinde yaşadığı toplumun kanun ve törelerine saygı göstermemek gibi sonucunu yalnız kendine değil, öteki insanlara da zarar verebilen aksiyonlardır.⁶³ Öyleyse başkalarını bize tepki vermeye mecbur etmeyen, şahsımıza zarardan ziyâde fayda getiren her teşebbüs ve bu teşebbüsleri başarıya ulaştıran her kural ahlâkî olmaktadır.⁶⁴ Bu açıdan bakıldığında Sena'ya göre en faziletli insan, bir makine gibi işleyen, hareket, duygu ve düşüncelerini bir makine gibi verimli ve etkili yapabilen, dokunduğu eşya ve insanı yine insan ve eşya için faydalı hale koyabilen kişidir. Metafizik kaygılardan soyutlanmış ve her şeyin sonuca göre değer kazandığı bu ahlâk algısında emir ve nehiyler plastik bir anlam taşır.⁶⁵ Yeni ahlâk ülküleri bağlamında, çağdaş toplumda kutsal sayılan yaptırımlar artık kanun, rejim ülküsü, insan sevgisi, şeref, namus gibi yüksek laik uygarlık esaslarıdır. Aynı şekilde yeni vicdanın yarattığı yeni ülküsel ahlâkta eşitlik, haysiyet, şeref, "ödeve, şefe, yurda, yurttaşa bağlılık" ve bundan kaynaklanan fedakarlık ile bunların dayandığı inançlar, insanlığın geldiği noktadır.⁶⁶

Yukarıda görüleceği üzere, yeni makine ahlâkında geleneksel ahlâkça benimsenen bir kısım ahlâkî hususlar aynen kabul edilmekle birlikte, gerek ahlâkın kaynağı ve gerek modern hayat tarzının getirdiği birtakım ahlâkî kabullerin olması yönüyle geleneksel ahlâkla bağdaşması mümkün olmayan pek çok anlayış göze çarpar. Bu açıdan şu soruları burada sorabiliriz: Başkasına zarar vermeyen yalan nasıl bir şeydir? Ulus adına yapılan ve fakat ahlâka aykırı bir tavır fazilet olarak nasıl kabul edilebilir? Geleneksel ahlâkın gayr-i ahlâkî görüp de bugün uygarlık dünyasının ahlâkî gördüğü herhangi bir tavrı ahlâkî olarak görmek için dayanılan ilke nedir? Zararı

Örneğin Yusuf Akçura Mehmet İzzet'e "Bize filozof değil demirci lazım" derken, zamanın acil ihtiyaçları gereği bir takım yeni arayışlara ihtiyaç olduğunu vurgulamaktadır (bk. Rahmi Karakuş, *Felsefe Tasavvurumuz*, [İstanbul: Değişim Yayınları, 2003], s. 84, dpn. 38). Sena'nın yeni ahlâk arayışı değerlendirilirken bu husus da göz önünde bulundurulmalıdır.

62 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 24.

63 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 36.

64 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 51.

65 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 126, 130.

66 Sena, *İnsanlar ve Ahlaklar*, s. 79-80.

sadece kişinin kendine dönük ahlâka aykırı tavırlar yeni ahlâka göre şayet ahlâksızlık olarak kabul edilmeyecekse, bu durumda söz konusu kişide çifte şahsiyet diyebileceğimiz kişilik bölünmesi meydana gelmez mi? Bu ve benzeri soruları çoğaltmak mümkündür. Fakat ahlâk açısından bu tür tutarsızlıkları Abdullah Cevdet'in dile getirdiği bakış açısında net olarak görmek mümkündür:

Bize doğru olan değil, müfid olan lazımdır. Bence müfid olan ve muhyî, insanı hayat mübarezesi meydanında azm ü iradete silâhlandırان her şey, her yalan, her sahte, her saçma... mahz-ı hak, mahz-ı hakikattır. Çünkü hayatta en büyük hakikat hayat kavgasıdır.⁶⁷

Denilebilir ki, yeni ahlâkın gayesi, bünyesindeki fikrî ve ahlâkî çelişkilere rağmen, kişiyi (ve toplumu) hayat mücadelesinde başarılı kılmaktır.

Yeni ahlâkın topluma nasıl anlatılabileceği konusu ise ayrı bir bahistir. Sena, dinî ahlâka menfî baktığı halde, yeni ahlâkı dinî renge boyayarak halka telkin etmekten yanadır. Çünkü, dinî inançlarını kaybeden bir topluma yeni ülküleri aşılatabilmek için sözü edilen yeni ülkülerin âdeta dinî bir renge boyanarak verilmesi gerekmekte, aksi halde toplumun sürü halinde şaşkın bir hayat yaşaması kaçınılmaz olmaktadır.⁶⁸ Sena bu düşüncesini şöyle temellendirir:

Her dönem kendi ıstıraplarının giderilmesi çaresini yeni bir din ve ahlâkta aramıştır. Çünkü dinler, ferdi biricik gerçeklik saydığı ülküsel ve mistik âlemin hayalî zorunluluklarına alıştırmaya çalışır. Nitekim pozitivizm ve pragmatizm bile kendine dinî bir doktrin süsü vermiştir.⁶⁹

Şu halde Sena'ya göre dinî ahlâk artık geçersiz ise dinî motifleri kullanarak yeni ahlâkı anlatmakta herhangi bir ahlâkî tutarsızlık yoktur. Sena'nın yeni ahlâk adına giriştiği böylesi bir yaklaşım bile söz konusu ahlâk anlayışının kendi içinde ne kadar çelişkiler taşıdığını ve ne kadar pragmatik bir mahiyette olduğunu gösterir niteliktedir. Böylesi bir yaklaşım tarzının modernleşme tarihimizde "yeni" olarak kabul edilen olguların bir tür dinî anlatım kisvesi altında benimsetilmesi düşüncesiyle yakından alâkalı olduğu söylenebilir.⁷⁰

67 Abdullah Cevdet, "İran! Nereye Gidiyorsunuz?", *İctihad*, 15 Mayıs 1330, s. 106; bilgi için bk., İsmail Kara, *Din ile Modernleşme Arasında: Çağdaş Türk Düşüncesinin Meseleleri* (İstanbul: Dergâh Yayınları, 2003), s. 54.

68 Sena, *İnsanlar ve Ahlâklar*, s. 28.

69 Sena, *İnsanlar ve Ahlâklar*, s. 29.

70 İsmail Kara'nın değerlendirmeleri bu açıdan önemlidir: "Çok yakın zamanlara

Sena'nın tasvir ettiği yeni ahlâkın genel ilkelerini şöylece özetleyebiliriz: Her çağ ve her ulus, bünyesindeki yapıya göre kendini şekillendirerek ahlâkını oluşturur. Evrimci bir yaklaşımla, söz konusu yeni ahlâkın değişmeden kalan herhangi bir ilkesinden söz edilemez. Ortaya çıkan ahlâk buhranı, geleneksel ahlâkın iflası anlamına geldiği gibi, medenî yeni ahlâkın da doğum sancıları olarak görülebilir. Ahlâk ile ilgili geçmişte var olan inanç ve ahlâk teorileri, ütopyik ve mistik olmaları itibariyle günümüzde hükmünü yitirmiştir. Bundan böyle ahlâkî değerler, ulusun vicdanında bulunan, hayat savaşında kazanılıp topluma mal olan ve toplum tarafından ferde aktarılan itiyat ve davranışlardan oluşur. Yeni ahlâk herhangi bir felsefi ahlâka bağlanmayan, hayatın icapları doğrultusunda şekillenen ve günümüz medeniyetinin oluşturduğu pozitif değerlerle uyum sağlayan pragmatik bir ahlâk olmalıdır.

Sonuç

Cemil Sena, ahlâk konusunda yeni laik bir ahlâkı gerekli görür. Kendisi yabancılardan alınacak kopyacı ahlâk anlayışına karşı çıktığı halde, ortaya koymaya çalıştığı yeni ahlâkın günün getirdiği modern yaşam tarzlarının normlarına uyması gerektiği yönünde bir fikri benimser. Aynı zamanda Türk ahlâkının kendi tarihinden ve geleneğinden beslenmesini salık verir. Bu durumda hem yabancı ahlâkın kabulüne karşı çıkmak hem de günün getirdiği modern yaşama uygun bir ahlâkı benimsemek, kendi içinde çelişkiyi barındırmaktadır. Aynı çelişki yeni laik ahlâkın yetişen nesle dinî bir söylemle anlatılmasında da görülmektedir.

---

kadar (belki bugün de) İslâm dünyasında vücut bulan hareketlerin ve savunulan fikirlerin, esas itibariyle dinî düşünce ve inançlarla zıtlıklar taşıyalar bile dinî/İslâmî bir muhtevaya büründürüldüklerini ve ancak bu sayede savunulabildiklerini görüyoruz. Din dışında meşrulaştırıcı başka araçların olmadığı veya çok zayıf kaldığı bir ortamda mekanizmanın böyle işlemesi tabiidir. [...] Çağdaş Türk Düşüncesi ve Çağdaş İslâm Düşüncesi birçok yönüyle aydın hareketi olarak adlandırılabilir: Geleneksel düşünceyi ve mantığı tenkit ediyor, geleneksel kalıplara şüphe ile bakıyor, asırlar içinde teşekkül etmiş hiyerarşileri ve silsileyi reddediyor, bunları uygun çözümler üretmenin önünde geriletici bir unsur olarak telakki ediyor ve bu manzumeyi değiştirmeyi, dönüştürmeyi öngörüyor, kurtuluşun dinamiklerini, kendisinin ve düşüncelerinin statüsünün giderek güçlenmesini bu değiştirme ve dönüştürme sürecinin süratinde arıyor... Fakat çıkardığı dergi ve gazetelerin, yayınladığı risâlelerin, verdiği vaaz ve nutukların muhatabı (ulaşmak istediği kitle) olan "efkâr-ı umumiye" ise dinin ayrılmaz bir parçası olarak gördüğü, din halinde yaşadığı geleneklerle doğrudan münasebet halindedir. Bu boşluğu doldurmak ve gerilimli alanı aşmak için bulunan en emin yol, yeni düşünceleri dinî/geleneksel kalıplar ve kavramlar etrafında ele almak ve sunmak olmuştur." (bk. Kara, *Din ile Modernleşme Arasında*, s. 54-55).

Sena, ahlâkın kaynağı ve ahlâkî tavrı belirleyici unsur olarak vicdanı ve toplumu görür; fakat aynı zamanda vicdanın asırdan asıra, toplumdan topluma değiştiğini ve evrim geçirdiğini ifade eder. Şu halde kendisine sabite verecek bir kaynaktan yoksun olan ahlâk, ancak faydacı ve kendi içinde tutarlılık taşımayan bir ahlâk olabilir. Öyle ki, Sena'nın tasvir ettiği makine ahlâkına göre şayet bir eylem, getirdiği menfaate göre ahlâkîlik vasfı kazanıyorsa, bu durumda meselâ hayatını tehlikeye atarak komşusunun çocuğunu kurtarmak için yanmakta olan bir eve girip de kucağında ölmüş çocukla dönen insanın eylemine ahlâkî bir eylem denilemez. Bununla birlikte ahlâkın temeline insanın konulması durumunda, insan gerek ruhî gerekse fizikî şartların tesiriyle değişmekte olduğundan, onun koyduğu değerlerin ne kadar bağlayıcı olacağı tartışmaya açıktır. Bu durumda farklı zaman ve zeminde değişmeden kalan, bağlayıcılık ve yükümlülük getiren birtakım mutlak değerlerden söz edilemeyecek ve bir tür ahlâk rölativizmi ortaya çıkacaktır.⁷¹

Dinî ahlâkın temelinde ahlâk ilkelerinin doğrulanmasında vahiy gibi sabit bir ölçüt⁷² varken, yeni laik ahlâk ya da makine ahlâkının temeline insan (veya insanlardan oluşan toplum) yerleştirilmiştir ki bu durumda ahlâkî açıdan iyiyi kötüden ayırabilecek sabit bir ölçüt ortadan kalkmış olmaktadır. Sabit bir ölçütten yoksun oluş ise bir şekilde ahlâkî bunalım anlamına gelen rölativizmi bünyesinde barındırmaktadır. Bu durum din ile temellendirilmeyen ahlâk teorileri için geçerli bir husustur.⁷³ Ahlâk ilkelerinin fonksiyonel hale gelebilmesi için onların evrensel nitelikte olması gerekir. Eğer ahlâkta bir sabite varsa, bir zamanlar ahlâkî olmayan herhangi bir tavrın bugün uygar uluslarca normal kabul edilmesi hali o davranışı ahlâkî yapamaz. Vahye dayalı dinlerin kutsal kitaplarında temel ahlâk ilkelerinde büyük çapta değişikliğin olmaması bununla ilgilidir. Bilindiği üzere ahlâkî değerlerin mutlak olabilmesi onların mutlak bir varlıkla irtibatlandırılmalarıyla alâkalıdır. Değerleri mutlak varlıkla irtibatlandıran şey ise ancak din olabilir.⁷⁴ Bu açıdan şayet ahlâkın temelinde tanrı yoksa, bu durumda Warnock'un şu ifadesine katılmak gerekir: "Eğer otorite yoksa, gerçekte buyruk da yok demektir. Eğer Allah yoksa, her şey mübahdır demek de doğrudur."⁷⁵ Dinî temelli ahlâkta ahlâkî birtakım buyruklar sadece buyruk olarak kalmayıp uygulayana sevap,

71 Pratik akıl, duygu ve sezgi üzerine temellendirilen ahlâk anlayışlarının değerlendirilmesi için bk. Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s. 127-138.

72 Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s. 143-144.

73 Recep Kılıç, "Bunalım Dönemlerinde Ahlâkın Dinî Temelinin Önemi", *Çağımızın Ahlâk Bunalımı ve Çözüm Arayışları*, haz. Hüseyin Sarıoğlu (İstanbul: Ensar Yayınları, 2009), s. 56.

74 Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s. 140, 145.

75 Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s. 163 (G. J. Warnock'tan naklen).

uygulamayana ceza (ikâb) getirir. Bu açıdan dinî bir buyruk sadece ahlâkî bir yükümlülük değil, dinî bir vecibe haline gelmektedir ki, bu durum ahlâkî sahaya psikolojik bir derinlik sağlar.⁷⁶

Sena'nın ahlâk anlayışında görüleceği üzere, yıkılmaya çalışılan geleneksel ahlâkın yerine pozitivist bilim kaynaklı yeni laik ahlâk ya da makine ahlâkî yerleştirilmeye çalışılmıştır. Ancak bu ahlâkın, dayandığı felsefî temel ve sahip olduğu muhteva itibarıyla fazilet arayışını ve ahlâk buhranını iza le edebilmesi, kanaatimizce mümkün görünmemektedir. Böylesi bir ahlâk anlayışının, insan iradesine müeyyide sağlayabileceğine şüpheyle bakmak gerekir. Bu açıdan kişinin iradesini kuvvetlendirme ve ahlâkî bir otoriteye bağlama noktasında yeni laik ahlâkın geleneksel ahlâka bir alternatif olarak sunulması tutarlı görünmemektedir. Aynı şekilde eğer ahlâk toplumun ferde bilinçli ya da bilinçsiz olarak emrettiği determinist yapıdaki buyruklar ise, bu durumda kişinin ahlâkiliğine bile şüpheyle bakmak gerekir. Bilindiği üzere kartezyen felsefe, bilgiyi (neticede ahlâkî) “insan” a indirgemişti. Sena'nın yaklaşımında da ahlâk, tanrıdan alınıp insana indirgenmiş ve metafizikten koparılmış olmaktadır. Böylesi bir yaklaşım, özellikle son üç asırdır Yakınçağ Batı düşüncesinin gelişim süreciyle yakından ilgili olup geleneksel düşüncüyü inkâr ederek kutsalla irtibatını koparan ve ancak geleneğe karşıtlıkla özetlenebilecek olan; bireycilik merkezli, ilke yokluğu üzerine kurulu modern dünyanın icadıdır.⁷⁷ Onun için yeni laik ahlâk evrensel olmaktan uzaklaşmakta, sürekli evrim geçiren bir vicdana hasredilmiş olmakla kendi içinde sığığa ve bulanıklığa düşmektedir.

Özet

Osmanlı'nın son zamanlarında ortaya çıkan Batı'ya yönelişle birlikte din, kültür ve ahlâk gibi kavramlar üzerindeki tartışmalar hâlâ gündemdeki yerini korumaktadır. Bu tartışmalarda önemli bir figür olan Cemil Sena, yeni ve laik bir ahlâk anlayışından bahsetmiş ve bunun Türk'e özgü olmasına dair görüşler ileri sürmüştür. Bu çalışma, özellikle son dönem Batı düşüncesinden etkilenmiş bir şahsiyet olan Cemil Sena'nın ahlâk anlayışını kendi eserlerinden hareketle ortaya koymayı ve geleneksel ahlâka alternatif olarak sunulan bu anlayışı tutarlılık açısından değerlendirmeyi hedeflemektedir. Cemil Sena'nın ahlâk görüşü, Batı'dan etkilenen bazı aydınlarımızın düşünce dünyasında ahlâkın yerini anlamaya yardımcı olması bakımından önem taşımaktadır.

Anahtar kelimeler: Cemil Sena, Baha Tevfik, geleneksel ahlâk, yeni ahlâk, makine ahlâkî, laik ahlâk, faydacılık, pozitivism.

---

76 Kılıç, *Ahlâkın Dinî Temeli*, s. 162-163; Kılıç, “Bunalım Dönemlerinde Ahlâkın Dinî Temelinin Önemi”, s. 56.

77 Rene Guenon, *Modern Dünyanın Bunalımı*, çev. Mahmut Kanık (İstanbul: Risale Yayınları, 1986), s. 95-96, 99, 105, 108; Güngör, *İslam Tasavvufunun Meseleleri*, s. 173-176.